

ZAJĘCIA NAOCZNE JAKO PODSTAWA PRAC KONTROLNYCH

1. Charakter i warunki zajęć naocznych

Prace kontrolne powinny uwzględniać wszystkie działy materiału zawartego w programie rocznym. Z materiałem tym jednak słuchacze zaznajamiają się różnymi drogami: pewne zagadnienia znajdują we wskazanej literaturze, inne w specjalnych instrukcjach czy skryptach dosyłanych im w ciągu roku, inne zagadnienia wreszcie poznają w wykładach i ćwiczeniach odbywanych na tzw. sesji naocznej. Poza różnicą w formie tych źródeł wiadomości istnieje też wyraźna różnica trudności związanych z organizacją tych trzech form dydaktycznych. Mianowicie: najprościej przedstawia się organizacja lektury; więcej trudu wymaga opracowanie odpowiedniej instrukcji; natomiast najwięcej trudności w zakresie nauki gramatyki nastręcza program zajęć naocznych. Przy lekturze (o ile tylko jest słuchaczom dostępna) nawet jak najdalej idąca pomoc ze strony wykładowcy nie nastręcza trudności. Można lekturę przygotować przez odpowiednie uwagi wstępne; można dokonać wyboru potrzebnych rozdziałów i paragrafów, odpowiednio je oświetlając; można wysunąć pewne zagadnienia, na które słuchacze zwrócą uwagę w czasie lektury. Również pisemne instrukcje do pracy w ciągu roku można swobodnie aktualizować, dostosowując je do potrzeb i zagadnień wpływających w czasie bieżącej pracy. Natomiast organizacja zajęć naocznych, zwłaszcza wykładów, natrafia na szereg trudności.

Pierwszą trudność stanowi ograniczenie **c z a s o w e**. Materiał przeznaczony do przerobienia na sesji naocznej musi być w całości przewidziany z góry i podany w ściśle określonym terminie, ponadto zaś jego opracowanie musi się

zmieścić w **stosunkowo** bardzo szczupłej ilości godzin (np. organizacja zajęć na letniej sesji **naocznej** WSP w Krakowie przeznaczona 20 godzin na wykłady i 14 godzin na ćwiczenia z gramatyki opisowej języka polskiego).

Drugą trudność stanowi okoliczność, że wykłady na sesji naocznej, jako praca przygotowawcza, mająca słuchaczy wprowadzić w tok samodzielnych studiów, muszą mieć (choćby ze względu na wspomniane ograniczenie czasowe) charakter **s y n t e t y c z n y**, uogólniający; uogólnienia zaś trudno jest formułować bez ukazania najkonieczniejszych szczegółów w wykładzie systematycznym.

Ograniczenie czasowe stwarza też pewne trudności **m e t o d y c z n e**: przejście do nowych zagadnień wymaga niejednokrotnie systematyzacji w postaci opanowania podstawowych szczegółów. Tak np. skuteczne przejście do omawiania upodobnień spółgłoskowych i zrozumienie przez słuchaczy istoty danych upodobnień oraz przebiegu ich procesu wymaga nie tylko szczegółowej znajomości, ale nawet pamięciowego opanowania klasyfikacji spółgłosek według poszczególnych cech artykulacyjnych (artykulacja wiązadeł głosowych, podniebienia miękkiego i środka języka, główne miejsce artykulacji i stopień otwarcia). Na te zaś fundamentalne przygotowania (po prostu: na systematyczną naukę) w czasie sesji naocznej brak czasu.

2. Dobór i układ tematyki sesji naocznej =====

Przedstawione wyżej trudności wymagają od wykładowcy szczególnej troskliwości przy układaniu programu zajęć na sesję naoczną, zarówno przy doborze zagadnień, jak i przy ustaleniu kolejności ich opracowania.

Jeśli idzie o ilościowy dobór materiału z poszczególnych działów gramatyki na zajęcia naoczne (po prostu: o przydział godzin wykładów i ćwiczeń), to na podstawie kilkuletniej praktyki okazuje się, że najwięcej czasu wymagają fonetyka i składnia: fonetyka mniej więcej jednakową ilość godzin

wykładów i ćwiczeń, składnia wymaga mniej wykładów, a o ile możliwości jak najwięcej ćwiczeń. Mniej czasu wymagają zajęcia naoczne z morfologii, przy czym znów fleksja wymaga raczej informacji w postaci wykładów, natomiast w zakresie słowotwórstwa są w większej mierze potrzebne ćwiczenia w rozbiórce słowotwórczym. Kilka godzin należy też poświęcić zasadom klasyfikacji wyrazów na części mowy.

Jeśli idzie o kolejność zajęć na temat poszczególnych działów gramatyki, to ze względu na potrzebę dania podstawy pod ćwiczenia, wykłady ze składni i słowotwórstwa powinny się znaleźć w programie sesji dość wcześnie, tak by był jeszcze czas na wyzyskanie treści wykładów w ćwiczeniach. Fleksja, nie wymagająca specjalnych ćwiczeń, może być omawiana pod koniec sesji. Zajęcia z fonetyki nasuwają znów inny problem: Ponieważ nauka o upodobnieniach wymaga uprzedniego opanowania pamięciowego klasyfikacji spółgłosek, należy plan zajęć z fonetyki ułożyć tak, by po wstępnych wykładach na temat narządów mowy, ich działania i klasyfikacji głosek pozostawić słuchaczom pewien wolny czas na pamięciowe przyswojenie sobie klasyfikacji głosek i dopiero po tej przerwie (wypełnionej raczej ćwiczeniami w opisie artykulacji głosek) przejść do wykładów na temat upodobnień głosek.

3. Przykłady wyzyskania wykładów w pracach kontrolnych

=====

F o n e t y k a

Wykłady z fonetyki powinny objąć przede wszystkim następujące zagadnienia węzłowe: Źródło i cechy głosu ludzkiego. Różnice między artykulacją samogłosek i spółgłosek. Klasyfikacja spółgłosek według 5 kryteriów. Spółgłoski miękkie i zmiękczone. Sposoby oznaczania miękkości spółgłosek w piśmie. Zagadnienie miękkości głoski "l". Wymowa głosek oznaczanych przez "ł". O bezdźwięczności i dźwięczności głosek oznaczanych przez "ch" i "h". Układ samogłosek. Istota i granice sylaby. Rozbieżności między ortografią a fonetyką. Istota i źródło upodobnień (ekonomia ruchów, wyprzedzanie artykulacji przy upodob-

nieniu wstecznym, przetrzymywanie artykulacji przy upodobnieniu postępowym). Żywotność upodobnień w pozycjach międzywyrazowych oraz na granicy morfemów. Wymowa samogłosek nosowych w zależności od następstwa jako przypadek upodobnienia pod względem stopnia otwarcia i miejsca artykulacji. Tzw. rozsunięcie oraz rezonans nosowy miękkiej jako szczególne przypadki upodobnień pod względem miękkości i stopnia otwarcia. Upodobnienia jako fonetyczny objaw leksykalizacji wyrazów. Problemy dotyczące akcentu. Przykłady międzyosobniczych różnic wymowy. Różnice regionalne w wymowie: fonetyka międzywyrazowa, upodobnienie postępowe grup z "w", dźwięczne "h", o - ó, kę, gę - kię, gię, i - ji, ł - u niezgłoskotwórcze. Zasady ortofonii. Wpływ przemian w Polsce Ludowej na stan fonetyczny języka polskiego. Ważniejsze różnice między fonetyką polską a fonetyką języków obcych wykładanych w szkole.

Przykładowe tematy prac kontrolnych z fonetyki:

1. Opisać "pięcioprzymiotnikowo" spółgłoski występujące w wyrazach: roślinność, uprzemysłowienie.
2. Z dowolnego tekstu wypisać: 5 wyrazów, w których ilość liter jest równa ilości głosek; 10 wyrazów, w których ilość liter jest większa od ilości głosek.
W tych 10 wyrazach podkreślić grupy literowe oznaczające pojedyncze głoski.
3. W dowolnym tekście wyszukać, a następnie wypisać: 10 wyrazów, w których miękkość spółgłoski jest oznaczona przecinkiem nad literą (wyjaśniając, w jakich pozycjach taka pisownia występuje: na końcu wyrazów, przed spółgłoskami, czy przed samogłoskami); 10 wyrazów, w których miękkość spółgłoski jest oznaczona literą "i" (wyjaśniając, w jakiej pozycji się taką pisownią stosuje); 10 wyrazów, w których miękkość spółgłoski nie jest oznaczona (zachodzi to przed wymawianą samogłoską "i").
W każdym z tych 30 wyrazów oddzielić litery i grupy liter odpowiadające pojedynczym głoskom według wzoru:

Głoski: ś - r - o - d - a   ś - a - n - o   ś - i - ł - a

Litery: ś - r - o - d - a   si - a - n - o   s - i - ł - a

4. Z dowolnego tekstu wynotować po 5 wyrazów zawierających:

- a) wsteczne udźwięcznienie;
- b) wsteczne ubezdźwięcznienie;
- c) upodobnienie postępowe pod względem dźwięczności.

W każdym z przykładów kierunek upodobnienia oznaczyć strzałką pod wyrazem.

5. Z dowolnego tekstu wynotować po jednym przykładzie na fonetykę międzywyrazową przed głoskami: m, n, ś, l, ł, r, j, i, u, o - podając je w wymowie krakowskiej i warszawskiej.

6. Podać odpowiednie przykłady na zachowanie się samogłosek nosowych w zależności od następstwa:

- a) przed spółgłoskami szczelinowymi;
- b) przed spółgłoskami zwartymi i zwartoszczelinowymi;
- c) przed spółgłoskami półotwartymi;
- d) na końcu wyrazów.

S k ł a d n i a

Ze składni powinno się w zajęciach naocznych (częściowo w wykładach, a częściowo na ćwiczeniach) opracować m.in. następujące zagadnienia:

Dwuczłonowość analizy składniowej. Istotne składniki zdania, Stosunek podrzędności i współrzędności. Związki i szeregi. Związki zgody, rządu i przynależności. Zasady wyróżniania określeń. Sposoby łączenia zdań pojedynczych w zdaniu złożonym. Rodzaje zdań podrzędnych ze względu na zastępowany człon zdania nadrzędnego. Człony poza zdaniem. Mowa niezależna i zależna.

Przykładowe tematy prac kontrolnych ze składni:

1. Z dowolnie obranego tekstu wypisać:

- 5 zdań z przydawkami;
- 5 zdań z dopełnieniami;
- 5 zdań z okolicznikami.

Przy każdym z tych określeń zaznaczyć, w jakim występuje związek: zgody, rządu, czy przynależności?

2. Z dowolnie obranych tekstów wypisać po jednym przykładzie na następujące typy zdań: podmiotowe, orzecznikowe,

przydawkowe, dopełnieniowe, okolicznikowe, czasu, miejsca, sposobu, stopnia, przyczyny, celu, przyzwolenia. Następnie w każdym z tych przykładów zdanie podrzędne zamienić na odpowiednią część zdania nadrzędnego (a więc: zdanie podmiotowe na podmiot, zdanie przydawkowe na przydawkę itd.).

3. Podać dwa przykłady zdań względnych. Jedno z nich tak dobrać, by zawierało odpowiedni zaimek wskazujący, drugie zaś dobrać bez tego odpowiednika, ale z możliwością wstawienia go. Na podstawie budowy tych przykładów uzasadnić charakter "względny" tych zdań (tzn. wyjaśnić, dlaczego te zdania są względne, na czym ich charakter polega).

4. Podać dwa przykłady zdań pytajnych zależnych (dopełnieniowych).

5. Podać zdanie wielokrotnie złożone (z 4 - 6 zdań pojedynczych) i w wykresie wykazać stosunki zachodzące między tymi zdaniami pojedynczymi. Odcinki oznaczające zdania równorzędne umieszcza się na tym samym poziomie, zaś odcinki oznaczające zdania podrzędne - o stopień niżej od znaku odpowiedniego zdania nadrzędnego. Poszczególne zdania oznaczyć liczbami kolejnymi i w wykresie operować tylko tymi liczbami. (Każde zdanie pojedyncze symbolizuje się odcinkiem centymetrowej długości).

S ł o w o t w ó r s t w o

W wykładach należy omówić następujące zagadnienia: Sposoby tworzenia nowych wyrazów od już istniejących. Wyrazy podstawowe i pochodne. Dwuczłonowość analizy słowotwórczej. Cząstki słowotwórcze i ich rola. Wartość znaczeniowa przyrostków i przedrostków. Rola słowotwórcza wymian głoskowych.

Przykładowe tematy prac kontrolnych ze słowotwórstwa:

1. Podać 5 par wyrazów, z których w każdej parze jeden byłby podstawowy, a drugi pochodny. W każdym z tych wyrazów pochodnych wydzielić:

a) podstawę słowotwórczą (tj. część zaczerpniętą z wyrazu podstawowego);

b) formant (tj. cząstkę, przez której dodanie do podstawy słowotwórczej wyraz został utworzony).

Wzór:

Wyraz podstawowy: trójka.

Wyraz pochodny: trójkowy.

Części składowe wyrazu pochodnego:

trójk - cwy
(podst.słowotwórcza) (formant)

Spróbować określić, jaką kategorię znaczeniową oznacza każdy z 5 wyróżnionych formantów.

2. Zestawić trzy rodziny wyrazów. W każdej z nich wyróżnić oboczne postacie rdzenia i objaśnić, przez jaką wymianę głoskową dana oboczność powstała.

3. Podać przykłady: 3 formantów bardzo żywotnych i 3 formantów już dziś nieproduktywnych.

4. Podać 3 pary czasowników, z których w każdej parze jeden byłby niedokonany, a drugi dokonany. Podkreślić części słowotwórcze będące wykładnikami dokonaności.

F l e k s j a

Z fleksji należy wykładami objąć następujące zagadnienia: Istota fleksji. Rola tematu i końcówki. Formy syntetyczne (jednowyrazowe) i formy analityczne (dwuwyrazowe). Rola fleksyjna wymian głoskowych. Końcówki równoległe i ich uzasadnienie. Tematy czasownika. Zasadnicze typy form czasownikowych; ich znaczenie i budowa.

Przykładowe tematy prac kontrolnych z fleksji:

1. Dobrać dowolnie kilka przykładów rzeczowników niezmiennotematowych i zmiennotematowych. Rzeczowniki zmiennotematowe ugrupować według typu wymiany zachodzącej w temacie:

wymiana: twardej - na miękką

" twardej - na stwardniałą (fonetycznie twardą, ale tzw. "funkcjonalnie miękką")

" samogłoski - na inną samogłoskę

" samogłoski "e" na "zero fonetyczne" (tzw. "e ruchome")

2. Podać kilka przykładów bezkońcówkowych form rzeczownika (tzn. form obejmujących sam temat, nie mających końcówek).

3. W kilku dowolnie obranych przykładach form rzeczownika oddzielić końcówkę od tematu, uwzględniając zmiękczenie tematu oznaczone literą "i".

4. Podać kilka przykładów tzw. końcówek równoległych rzeczownika, objaśniając dobór tych końcówek znaczeniem, postacią fonetyczną tematu lub zwyczajem.

5. Dać przykłady osobliwości odmiany nazwisk żeńskich typu: Kowalowa i Kowalówna.

6. Dowolny przymiotnik połączyć z rzeczownikami we wszystkich możliwych rodzajach, dając przykłady na rodzaje: męski, żeński i nijaki (w liczbie pojedynczej), oraz męskoosobowy i niemęskoosobowy (w liczbie mnogiej).

7. Przytoczyć po kilka przykładów czasowników jednotematowych i dwutematowych. W przykładach wydzielić odpowiednie tematy.

8. Podać dowolnie obraną formę czasu przeszłego oraz formę trybu przypuszczającego, a następnie te formy podzielić na odpowiednie części fleksyjne.

9. Od dowolnego czasownika niedokonanego utworzyć odpowiedni czasownik dokonany (obydwa użyć w bezokoliczniku). Następnie od każdego z tych dwu czasowników utworzyć: czas przeszły, czas teraźniejszy, czas przyszły i imiesłów przysłówkowy. Na tej podstawie wskazać różnice w odmianie czasowników dokonanych i niedokonanych.

K l a s y f i k a c j a   c z ę ś c i   m o w y

Wykładem należy objąć zagadnienia: Przegląd kryteriów klasyfikacji części mowy (znaczeniowe, techniczne, składniowe, fleksyjne i słowotwórcze). Rzeczowniki będące nazwami czynności, stanów, zjawisk, cech i stosunków. Dwie klasyfikacje zaimków: znaczeniowa i funkcyjna. Teoretyczne podstawy rozróżniania przyimków i spójników. Morfologiczna i składniowa charakterystyka partykuł (morfologicznie: skostniałe, składniowo: wprowadzające tło pozakonstrukcyjne).

Przykłady tematów prac kontrolnych:

1. W dowolnie obranym tekście wyróżnić rzeczowniki nie będące nazwami osób, zwierząt ani rzeczy. Wynotować przy-

rostki właściwe rzeczownikom będącym abstrakcyjnymi nazwami cech.

2. W dowolnym tekście wyróżnić 5 rzeczowników, 5 przymiotników i 5 przysłówków. Następnie tekst ten przepisać zastępując wyróżnione części mowy odpowiednimi zaimkami.

3. W dowolnie obranym tekście wyróżnić przyimki, spójniki i partykuły.

U w a g a:

Przytoczone tu przykłady tematów prac kontrolnych są tak skonstruowane, że nie pozwalają studentowi na mechaniczną reprodukcję wiadomości zawartych w wykładach, lecz wymagają od niego gruntownej, pełnej i praktycznej znajomości całego wyłożonego oraz przeczytanego materiału, a nadto zmuszają go do wysiłku samodzielnego doboru przykładów oraz ich analizy, z zastosowaniem posiadanych wiadomości.